FRA SPROG OG LITTERATUR

CHRISTIAN III'S BIBEL

Bertil Molde, *Källorna till Christian III:s bibel 1550.* Textfilologiska studier i reformationstidens danska bibelöversättningar. Akad. avhandl. (Stockholms högskola), Lund & København 1949. 256 + VIII s.

Lagom till 400-årsminnet av den första fullständiga danska bibelöversättningen, Christian III:s bibel, har ovannämnda avhandling utkommit, i vilken förf. på textfilologisk väg utreder vilka förlagor den kungliga bibelkommissionen har arbetat med under översättningen. Redan Chr. Molbech hade klart för sig att bibelöversättarnas huvudförlaga hade varit Luthers högtyska översättning. Först Lis Jacobsen visade emellertid i en uppsats i Nord. Tidsskr. f. Filol. 1914, vilken av de talrika upplagorna av Lutheröversättningen som kommit till användning, nämligen Wittenbergsupplagan 1545. Detta har bekräftats av Moldes undersökning, men han har också efter sin grundliga granskning av hela bibeltexten kunnat visa, att Luther 1545 icke har varit den *enda* förlagan, utan finner tecken på att förhållandena vid översättningen varit betydligt mer komplicerade.

En icke oviktig källa har förf. funnit i den lågtyska bibeln, tryckt i Lübeck 1533—34. Chr. III:s bibel trycktes av samme boktryckare som denna bibel och med samma typ- och bildmaterial. Dessutom är det ju känt hur stark ställning lågtyskan hade i de högre skikten i Danmark vid denna tid. Undersökningen visar att man i flera fall får räkna med att den lågtyska översättningen också varit en språklig förebild.

Förf. är den förste som undersökt den, vad man tycker, nära till hands liggande möjligheten, att översättningskommissionen utnyttjat de delar av bibeln som redan förelåg i dansk översättning vid tiden för deras arbete. Före 1550 hade Nya testamentet översatts ett par gånger, först 1524 (Christian II:s Nya testamente), vilken översättning redan av samtiden skarpt kritiserades som odansk och svårförståelig. En senare revision av detta testamente utfördes på Christian II:s initiativ under exilen, men blev aldrig fullbordad eller tryckt. Denna reviderade översättning omfattade icke, som förf. här säger (s. 57), endast Nya testamentet, utan avsikten var också att översätta Gamla testamentet, och därav blev åtminstone 5. Moseboken färdig innan arbetet nedlades. (Se Da. biogr. Leksikon 12:394 f.) Chr. Pedersen utgav en översättning av Nya testamentet år 1529, vilken två år senare utgavs i en reviderad

upplaga. Psaltaren översattes 1528 av Frans Vormodsen och 1531 av Chr. Pedersen. Peder Tidemand utgav 1539 en översättning av Domarboken och 1541 av de apokryfiska Vishetens och Syrachs böcker, och slutligen gav Hans Tausen 1535 ut en översättning av Moseböckerna. Resultatet av Moldes undersökning har blivit, att samtliga dessa partiella översättningar utom Christian II:s Nya testamente utnyttjats vid kommissionens översättningsarbete.

Hans Tausens översättning av Moseböckerna har med rätta prisats för sin goda och uttrycksfulla stil, och man har tidigare beklagat att han icke varit verksam i översättningsarbetet till bibeln 1550. Det är dock tydligt att hans översättning i mycket varit bestämmande för språket i Chr. III:s bibel, såväl när det gäller ordförrådet som enskilda fraser i dessa viktiga bibeldelar. Peder Tidemand var i motsats till Tausen medlem av den kungliga kommissionen. Som man till följd av detta kan vänta, har hans egna översättningar haft ett utomordentligt stort inflytande på motsvarande partier i Chr. III:s bibel. Möjligen kan man också spåra hans språk i andra delar av Gamla testamentet. Överhuvud taget visar granskningen att Tidemand varit en utmärkt översättare och stilist, som är värd en mer framträdande plats i dansk språk- och litteraturhistoria än vad han hittills har fått. Även om otvetydiga överensstämmelser icke saknas, har dock Chr. Pedersen med sina översättningar av Nya testamentet och Psaltaren icke övat så stark påverkan på Chr. III:s bibel som Tausen och Tidemand. Orsaken härtill söker förf. i att Chr. Pedersen omarbetat sina egna översättningar i enlighet med kommissionens nya direktiv. Hans tidigare översättningar bygger nämligen i mycket på latinska förlagor och de tidigaste upplagorna av Luthers översättningar, vilka avsevärt skiljer sig från de senare tyska helbiblarna. Chr. Pedersen har tydligen gjort en primäröversättning av hela bibeln, som sedan framlagts för bibelkommissionen. Denna har emellertid omarbetat primäröversättningen i så hög grad, att de enligt förf. snarare bör få benämningen översättare än översättningens revisorer. Deras arbete har därvid bl. a. gått ut på att mer än vad Chr. Pedersen gjort, taga vara på Tausens och Tidemands översättningar.

Förutom de danska och tyska förlagorna har förf. också undersökt möjligheten av påverkan från Vulgata och den svenska Gustav Vasas bibel från år 1541. Vulgata var kanske den bibeltext som var bäst känd för översättarna. Särskilt intressant är det att se att man i regel övertagit Vulgatatextens välkända latiniserade namnformer och undvikit Luthers regelrätta transkriptioner av de hebreiska och grekiska formerna. Detta har naturligtvis skett av önskan att icke bryta med den tidigare traditionen. Också i Gustav Vasas bibel har förf. velat finna ursprunget till vissa egenheter i den danska bibelns val av ord och uttryck. Fullt övertygande är dock knappast de parallellexempel som förf. ställer upp. Vissa av dem företer visserligen slående likheter, men kanske måste man alltid räkna med sådana överensstämmelser utan att nödvändigtvis tänka sig ett direkt samband, när det är fråga om översättning av en så väldig textvolym till så närbesläktade språk.

Förf. drager den slutsatsen av sitt material, att texten i Chr. III:s

bibel icke influerats av den hebreiska eller grekiska grundtexten (s. 234). Han har icke gjort någon specialundersökning av detta, utan anser det vara tillräckligt att alla avvikelser från Luthertexten tillfredsställande kan förklaras på annat sätt. En hel del förhållanden gör dock att man icke utan vidare kan avvisa tanken att grundtexten övat inflytande på den danska översättningen 1550. Såsom Johannes Pedersen visar i en undersökning av Hans Tausens översättning av Moseböckerna (i Teol. Tidsskr. f. da. Folkekirke 1917) har denne i många tillfällen en översättning som sluter sig närmare till grundtexten än Luther, och det är tydligt att Tausen arbetat under ständigt anlitande av den hebreiska texten. Beträffande den svenska översättningen har Johannes Lindblom (Till frågan om förlagorna för 1541 års bibel, 1941) ådagalagt att man förutom Lutherbibeln har haft grundtexten som förlaga. Ännu ett exempel har vi på att grundtexten konsulterats vid de nordiska bibelöversättningarna under reformationstiden. Det gäller denna gång den revision av Nya testamentet och nyöversättning av Gamla testamentet som gjordes för Christian II under dennes landsflykt. Upplysningen ges i ett brev av den 30 aug. 1528 från prosten Hans Hansen till konungen. Brevet omnämnes av förf. i avhandlingen men citeras icke. I det står bl. a. „ether nade begerer at wide først, om Paulus (= Poul Kempe) corregerett thet ny testamentum før han aff drog till Ylenberg etc. Tha maa ether nade wide at hand, mester Jens (Mikkelsen Møenbo), oc jeg, begynttæ strax at arbeide ther paa som ether nade war her aff dragen Och Paulus haffde fore sig, Hebrayske och Greckeske, M. Jens ether nades Danske testamentum, och jeg thet Latineskæ och haffue thet swo tilsammen, swo corregerett, at ether nade thet well behage skall“ .... (Dipl. Norv. 13: 515 f., jfr Brøndum-Nielsen, Sprogl. forfatterbestemmelse s. 5). Här får man alltså en sällsynt detaljerad och konkret bild av hur en reformationstida bibelkommissions översättningsarbete har gått till, och dessutom den viktiga upplysningen, att man vid denna översättning permanent utnyttjat den hebreiska och grekiska grundtexten.

Finns det anledning att antaga att man vid översättningen av Chr. III:s bibel gått mindre grundligt tillväga? Allt tyder på att flera av bibelkommissionens medlemmar haft kunskaper i bibelns grundspråk. Efter det Reuchlin under 1400-talets sista decennier infört studierna i hebreiska i västerlandet, blev de i början av 1500-talet mycket omhuldade vid de tyska universiteten. Språket studerades med en sådan entusiasm, att en humanist av den gamla skolan som Erasmus reagerade mot det i hans tycke överdrivna intresset. I Wittenberg hade både Luther och Melanchton kunskaper i hebreiska, likväl icke så stora att de kunde leda undervisningen. De var dock livligt verksamma för att deras universitet skulle få en lärostol i ämnet. Man försökte länge att få tag på någon stadigvarande kompetent lärare, men först 1521 lyckades det, då man knöt böhmaren Matteus Aurogallus till universitetet. Denne hjälpte Luther vid översättningen av Gamla testamentet och har också givit ut en elementär grammatik som fått lovord som en god inledning till studiet av hebreiskan. Det fanns alltså både ett starkt intresse för studiet av hebreiska och tillgång till undervisning vid universitetet i Wittenberg. Det är all anledning att tro att de danska studenter som

studerade där under 1520- och -30-talen och greps av reformationsidéerna, icke helt stod utanför detta studium. Beträffande flera av dem har vi också visshet på den punkten. Som förut nämnts, kunde Poul Kempe hebreiska, vidare känner vi till att Niels Hemmingsen, som hade kommit till Wittenberg 1537, efter sin återkomst verkade som lärare vid Københavns universitet, först i grekiska och sedan i dialektik och hebreiska. Till dem som studerat i Wittenberg hörde också Tidemand, Palladius och Macchabæus. Tausen hade lärt sig språket vid universitetet i Leuven, som var ett centrum för studiet i bibelns grundspråk, och där hade flera danska studenter varit, bl. a. kommissionens medlem Christian Morsing, som senare uppträdde som översättare av grekiska skrifter. Vad studierna i bibelns andra grundspråk, grekiskan, beträffar, torde det vara tillräckligt att erinra om den nära anknytning till Melanchton, professor i grekiska i Wittenberg, som flera av de danska studenterna hade.

Mer direkta upplysningar ger oss emellertid den föreläsningskatalog, Ordinatio lectionum, som Morsing gav ut 1539 för det återupprättade Københavns universitet. I hebreiska skulle dels en av de teologie doktorerna, dels en av magistrarna vid den filosofiska fakulteten föreläsa sammanlagt fem timmar i veckan över hebreisk grammatik och gammaltestamentliga texter. Rørdam uppger i sin universitetshistoria att den första tiden undervisade Tausen i hebreiska, därefter uppehöll till 1557 bl. a. Niels Hemmingsen föreläsningsverksamheten. I grekiska förelästes över Melanchtons grekiska grammatik och flera texter, såsom Homeros, Lukianos och Paulus' brev. Det får alltså anses väl belagt att flera av de kommitterade kände till bibeln på grundspråken. Det är ytterst svårt att tro att de inte skulle ha utnyttjat denna kunskap vid översättningen. De har knappast kunnat avhållas därifrån av det direktiv som Christian III själv skall ha givit kommissionen, att så långt som möjligt efterbilda Luthers tyska översättning. Uppgiften gives i Hans Thomesens begravningstal över konungen tio år efter bibelns utgivande och tjänar i sammanhanget endast syftet att framhäva konungens stora beundran för Luther. Dess historicitet är därför långt ifrån säker. Förf:s forskningar förbjuder ju också varje önskan att tolka uppgiften alltför rigoröst. Översättarna har ju bevisligen i många fall givit prioritet åt andra texter än Luther.

På ett flertal ställen där texten i Chr. III:s bibel avviker från Luther, visar den i stället överensstämmelse med två eller flera av de andra förlagorna. I sådana tillfällen är det naturligtvis, såsom förf. uppmärksammat, omöjligt att bestämma vilken som varit den faktiska förlagan. En nödvändig följd av detta är också, att man måste jämföra Chr. III:s bibel med *alla* tänkbara förlagor, innan man kan göra det sannolikt att en överensstämmelse innebär ett verkligt förlageförhållande. Möjlighet finns ju nämligen alltid att någon annan text kan ha samma textvariant. Det överväldigande antalet exempel på överensstämmelser mellan Chr. III:s bibel och danska och tyska översättningar som förf. anför, gäller emellertid ordval och uttryckssätt av sådan art, att det aldrig kan misstänkas att det skulle vara den icke undersökta grundtexten, som i stället stått i bakgrunden. I fråga om Vulgata ligger saken

annorlunda till. Hur svårt det är att avgöra om det är grundtexten eller någon översättning som ligger bakom en avvikelse från Luther 1545 i Chr. III:s bibel, må här visas av en genomgång av Moldes exempel från Nya testamentet på „konstruktions- och uttrycksmässiga överensstämmelser" mellan Chr. III:s bibel och Vulgata (s. 203 ff.).

I exemplen från Matt. 13:21 och Mark. 4:17 har Luther *wetterwendisch*, Vulgata *temporalis* och Chr. III:s bibel *til en tid*. Lika väl som Vulgatas text kan grundtextens *πρόσκαιρος* ha varit modellen för det danska uttrycket. — I Mark. 7:15 har grundtexten, Vulgata och Chr. III:s bibel resp.:

οὐδέν ἐστιν ἔξωθεν τοῦ ἀνθρώπου εἰσπορευόμενον εἰς αὐτὸν ὃ δύναται αὐτὸν κοινῶσαι	*Nihil est extra hominem introiens in eum, quod possit eum coinquinare,*	*Der er inted vden faare Mennisket, oc gaar i hannem, som kand gøre hannem almindelig,*

Luther har här den avvikande texten *Es ist nichts ausser dem Menschen, das jn künde gemein machen, so es in jn gehet*, varför förf. räknar med Chr. III:s bibel följer Vulgata. Men den danska texten följer snarare den grekiska närmast, i det att den översätter *κοινόω* med *gøre almindelig*. Det är en vanlig, men i detta sammanhang felaktig betydelse av verbet som Chr. III:s bibel här väljer. Felet kan naturligtvis förklaras genom att man just i denna detalj följt Luther, som man i övrigt avviker från. Att man följt den grekiska grundtexten här, ger dock den enklaste förklaringen. Exemplet visar i varje fall att man inte med säkerhet kan ange Vulgata som förlaga. — I nästa exempel, Luk. 5:18, har grundtexten, Vulgata och Chr. III:s bibel följande texter:

καὶ ἐζήτουν αὐτὸν εἰσενεγκεῖν καὶ θεῖναι ἐνώπιον αὐτοῦ.	*et quaerebant eum inferre et ponere ante eum.*	*oc de lete effter, at føre den ind, oc legge faar hannem.*

De grekiska och latinska konstruktionerna överensstämmer exakt och vilken som helst av dem kan ha tjänat som förlaga. — Av de följande tre exemplen är blott ett relevant. Kol. 1:22 och Hebr. 3:6 har anförts blott emedan förf. missuppfattat den latinska texten. I 1. Tim. 1:18 har grundtexten, Vulgata och Chr. III:s bibel:

ἵνα στρατεύῃ ἐν αὐταῖς τὴν καλὴν στρατείαν	*ut milites in illis bonam militiam,*	*at du strider en god Strid i dem,*

Chr. III:s avvikelse från Luthers *Das du in denselbigen eine gute Ritterschaft vbest*, kan vara betingad av Vulgatas text, men lika gärna av grundtexten. — I detta sammanhang redogör förf. för en annan intressant avvikelse från Luthertexten i den danska bibeln 1550. I Luk. 13:10 har grundtexten *ἐν μιᾷ τῶν συναγωγῶν*, Vulgata *in synagoga eorum* och Chr. III:s bibel *i en aff Scholerne*. Eftersom Luther har *in einer Schule*, synes grundtexten här vara den enda förlagan. Förf:s förklaringsförslag är emellertid att man följt Erasmus' latinska text *in una synagogarum*, eller att det är en sammanblanding av ett par olika texter. Spår av Erasmus' latinska bibelutgåva har förf. icke kunnat finna någon annanstans i Chr. III:s bibel. Grundtexten är alltså den enda möjliga förlagan som har samma text som den danska bibel-

översättningen på detta ställe. — Den granskning av en del av förf:s exempel på överensstämmelser mellan Chr. III:s bibel och Vulgata, som här blivit gjord, synes sålunda visa att man i många tillfällen följer Vulgata endast därför att denna bättre överensstämmer med grundtexten än Lutheröversättningen. Om de danska översättarna endast tillfälligt konsulterat grundtexten för att ge någon av de särgående förlagorna företrädesrätt eller om de har haft den som permanent förlaga vid sidan om Luther, låter sig väl nu icke avgöras.

Exemplen från Gamla testamentet på överensstämmelser mellan Chr. III:s bibel och Vulgata låter i många fall sig lika gärna tolkas som påverkan från den hebreiska grundtexten. Man tvingas alltså också där att göra sig frågan om det är grundtexten eller Vulgata — eller båda dera — som orsakat avvikelsen från huvudförlagan, Luther. En jämförelse med grundtexten medför alltså en viss tveksamhet inför en del av förf:s exempel. En sådan jämförelse medför också att man till de övriga förlagorna med stor sannolikhet även måste lägga Gamla testamentets hebreiska och Nya testamentets grekiska grundtext. Denna sannolikhet förstärks i hög grad av vad vi vet om de danska översättarnas kunskaper i bibelns grundspråk.

Däremot har förf. otvivelaktigt rätt i sitt antagande att Vulgata ensam i vissa fall varit en förlaga, icke bara när det gäller namnformerna utan också i fråga om språkliga konstruktioner och uttryck. Såsom förut nämnts är också överensstämmelserna mellan Chr. III:s bibel och de danska och tyska översättningarna av den art att underlåtenheten att undersöka grundtexten såsom antaglig förlaga icke har haft betydelse för resultaten i stort. Avsikten med de ovan anförda invändningarna är endast att ange en möjlighet till komplettering.

Trots att undersökningen rör sig om en enskild text, måste dess ämne karakteriseras såsom mycket centralt. Genom att skänka klarhet åt tillblivelsen av den danska reformationsbibeln berör det ju på det allra närmaste det moderna danska språkets uppkomst. Verket kommer också i fortsättningen att kunna vara till stor hjälp för all forskning i äldre nydanska. Icke minst gäller detta de i lexikal form uppställda redogörelserna för den undersökta textens ordförråd, vilka utmärker sig för stor utförlighet och pålitlighet. *Claes-Christian Elert.*

HOLBERG SOM TEKSTFORBEDRER I 1728

I sine nyudgaver fra 1728 af „Introduction til de europæiske Rigers Historie" og „Introduction til Natur- og Folkeretten" har Holberg kun bødet ganske lempeligt på den gamle text. Herved erstattes fx. isolerede ord eller ordformer med andre. Et enkelt sted har han dog gjort sig den umage at omskrive et helt afsnit. Det var så uvant, at først sætteren overså det (i 1728) og dernæst Holberg selv, da han for tredie gang udgav „Natur- og Folkeretten" (1734).

I 2.-udgaven af dette værk havde Holberg indskudt en hel række